

Етичні та моральні аспекти запобігання правовому нігілізму у правозастосовній практиці

Бортник Н. П.¹, Дубова К. О.²

Опубліковано	Секція	УДК
30.10.2025	Право	340.021.1:17.02

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18939455>

Анотація. У статті розглядаються ключові етичні та моральні аспекти, які мають бути враховані у процесі запобігання правовому нігілізму. Зокрема, аналізується значення професійної етики юристів, роль моральних цінностей у формуванні правової культури та вплив суспільної свідомості на ставлення до права. Особлива увага приділяється важливості забезпечення справедливості та прозорості у правозастосовній діяльності як одного з основних механізмів протидії нігілістичним тенденціям. Зазначено, що вирішення проблеми правового нігілізму значною мірою залежить від формування високого рівня правосвідомості та правової культури серед усіх учасників суспільних відносин. Етичні принципи, побудовані на засадах справедливості, відповідальності та поваги до права, мають стати базисом для розвитку громадянського суспільства. Важливою умовою є забезпечення державою якісної правової освіти, що сприятиме зміцненню довіри до правових інститутів і підвищенню загального рівня правової грамотності. Особлива увага повинна бути приділена дотриманню етичних стандартів у діяльності представників правозастосовної сфери, зокрема суддів, прокурорів, адвокатів та інших фахівців юридичних професій. Відповідальність, об'єктивність, неупередженість та добросовісність цих суб'єктів є ключовими факторами, що впливають на підвищення авторитету судової системи та довіру громадян до правосуддя. Недопущення корупційних проявів і суворе дотримання професійної етики мають стати невід'ємною складовою правозастосовної практики.

Окрім того, зазначено, що важливим аспектом функціонування державних інституцій є забезпечення прозорості та відкритості їх діяльності, зокрема у сфері судочинства. Недовіра громадян до державних органів часто стає підґрунтям для формування правового нігілізму, що негативно впливає на ефективність правової системи. Для подолання цього явища необхідно впроваджувати дієві механізми

¹ ORCID ID 0000-0002-3030-406X

завідувач кафедри адміністративного та конституційного права факультету Морського права Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, доктор юридичних наук, професор (Миколаїв, Україна)
bnp1969n@gmail.com

² ORCID ID 0000-0002-1098-9620

завідувач кафедри морського та господарського права факультету Морського права Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, кандидат юридичних наук, доцент, (Миколаїв, Україна)
ilinskaya2013@gmail.com

громадського контролю за діяльністю органів влади, а також налагоджувати активний діалог між державою та суспільством. Водночас боротьба з правовим нігілізмом неможлива без усунення соціальних та економічних чинників, що сприяють його поширенню. Несправедливий розподіл ресурсів, обмеженість у реалізації прав і свобод, а також відсутність рівних можливостей для громадян формують недовіру до права як основного регулятора суспільних відносин. Держава зобов'язана забезпечити принципи соціальної справедливості та рівності перед законом, що стане фундаментом для зміцнення правопорядку та довіри до правової системи.

Ключові слова: право, мораль, етика, правосвідомість, правова культура, правозастосовна практика, правовий нігілізм, протидія правовому нігілізму.

Ethical and moral aspects of preventing legal nihilism in law enforcement practice

Abstract. The article examines key ethical and moral aspects that should be taken into account in the process of preventing legal nihilism. In particular, the importance of professional ethics of lawyers, the role of moral values in the formation of legal culture and the influence of public consciousness on the attitude towards law are analyzed. Special attention is paid to the importance of ensuring justice and transparency in law enforcement activities as one of the main mechanisms for counteracting nihilistic tendencies. It is noted that solving the problem of legal nihilism largely depends on the formation of a high level of legal awareness and legal culture among all participants in social relations. Ethical principles built on the principles of justice, responsibility and respect for the law should become the basis for the development of civil society. An important condition is the state's provision of high-quality legal education, which will contribute to strengthening trust in legal institutions and increasing the general level of legal literacy. Particular attention should be paid to compliance with ethical standards in the activities of law enforcement officials, in particular judges, prosecutors, lawyers and other legal professionals. Responsibility, objectivity, impartiality and integrity of these subjects are key factors that influence the increase in the authority of the judicial system and citizens' trust in justice. Preventing corruption and strict adherence to professional ethics should become an integral part of law enforcement practice. In addition, it is noted that an important aspect of the functioning of state institutions is ensuring transparency and openness of their activities, in particular in the field of justice. Citizens' distrust of state bodies often becomes the basis for the formation of legal nihilism, which negatively affects the effectiveness of the legal system. To overcome this phenomenon, it is necessary to introduce effective mechanisms for public control over the activities of government bodies, as well as to establish an active dialogue between the state and society. At the same time, the fight against legal nihilism is impossible without eliminating the social and economic factors that contribute to its spread. Unfair distribution of resources, limited exercise of rights and freedoms, as well as the lack of equal opportunities for citizens create distrust in law as the main regulator of social relations. The state is obliged to ensure the principles of social justice and equality before the law, which will become the foundation for strengthening the rule of law and trust in the legal system.

Keywords: law, morality, ethics, legal awareness, legal culture, law enforcement practice, legal nihilism, counteraction to legal nihilism.

Вступ

Актуальність проблеми. Правозастосовна практика є одним із ключових елементів функціонування правової системи, забезпечуючи реалізацію норм права у реальному житті. Однак ефективність цієї діяльності значною мірою залежить від рівня правової культури як суб'єктів права, так і суспільства в цілому. Однією з найбільш небезпечних загроз для правової системи є правовий нігілізм – явище, яке проявляється у зневажанні чи ігноруванні правових норм, недооцінці їхньої ролі у

регулюванні суспільних відносин.

Правовий нігілізм не лише підриває авторитет права, але й сприяє формуванню умов для правового хаосу, що може мати серйозні наслідки для суспільства. У цьому контексті особливу роль відіграють етичні та моральні аспекти, які формують основу для запобігання цьому негативному явищу. Право, як інструмент регулювання суспільних відносин, має спиратися не лише на формальні норми, але й на етичні принципи, які забезпечують його справедливість, гуманність та відповідність суспільним цінностям.

Відтак, дослідження етичних та моральних аспектів запобігання правовому нігілізму є важливим кроком до підвищення ефективності правозастосування та зміцнення довіри до правової системи. Вивчення цих питань дозволяє не лише глибше зрозуміти природу правового нігілізму, але й розробити практичні рекомендації щодо його подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика етичних та моральних аспектів запобігання правовому нігілізму у правозастосовній практиці знайшла своє висвітлення у працях К. Бортняк, В. Горєлової, В. Демічевої, Є. Дергачова, О. Дзьобань, Н. Добрянської, О. Дручек, Д. Єрмоленко, Т. Коломоєць, В. Колпакова, А. Луцького, Л. Макаренко, С. Петкова, Я. Полевої, Ю. Цуркан-Сайфуліної, С. Шитого, А. Шульги та ін.

Мета цієї статті полягає у дослідженні етичних та моральних аспектів запобігання правовому нігілізму у правозастосовній практиці та суспільній свідомості.

Результати

Правовий нігілізм є одним із найбільш складних соціально-правових феноменів, який негативно впливає на функціонування правової системи та суспільства в цілому. Його прояви включають ігнорування або знецінення правових норм, недовіру до правосуддя, а також нехтування принципами верховенства права. Запобігання правовому нігілізму є важливим завданням сучасної правозастосовної практики, де особливе значення мають етичні та моральні аспекти.

Як зазначають С. В. Петков та П. М. Пащенко, в сучасних умовах надзвичайно важливим є обґрунтування поняття, причин виникнення, форм прояву та шляхів подолання правового нігілізму в Україні. Правовий нігілізм розглядається як одна з ключових перешкод на шляху до формування правової держави, подолання якої безпосередньо пов'язане з реалізацією державно-правової реформи, забезпеченням демократичних перетворень у всіх сферах суспільного життя, а також гармонізацією національного законодавства з положеннями Конституції України та міжнародними стандартами. Для ефективного здійснення таких реформ необхідно чітко визначити правовий нігілізм як філософсько-правову категорію, дослідити його джерела, причини поширення та форми прояву. Важливим аспектом є також аналіз історичного юридичного досвіду України, зокрема періодів, коли держава перебувала під впливом інших держав із недемократичними традиціями, що сприяло формуванню неповаги до закону та правопорядку. Це дозволить краще зрозуміти сучасні виклики та сформулювати стратегічні пріоритети побудови України як правової, демократичної, суверенної та незалежної держави. Особливу увагу слід приділити заходам адміністративно-правової реформи, що передбачає послідовне впровадження як національного законодавства, так і норм міжнародного права [1, с. 45].

Отже, правовий нігілізм можна визначити як свідоме або несвідоме ігнорування правових норм, що супроводжується відсутністю поваги до права як соціального інституту. Цей феномен має глибокі історичні, культурні та соціальні корені, які часто пов'язані з низьким рівнем правової культури, недосконалістю законодавства та недостатньою ефективністю судової системи.

На думку М. В. Поваленої, І. В. Здреник та Н. В. Мельник, правовий нігілізм

спрямований на свідоме применшення значення права як особистісної та суспільної цінності [2, с. 45].

Науковці акцентують увагу на тому, що відсутність у людини знання щодо її конституційних прав і обов'язків може спричинити ситуацію, за якої вона не здатна адекватно орієнтуватися в певних обставинах, що, у свою чергу, унеможлиблює ефективний захист її прав від неправомірних чи свавільних дій інших осіб [2, с. 45].

Цінність права визначається та обумовлюється іншими суспільними цінностями, такими як моральні, культурні, політичні та соціальні аспекти, які спрямовані на забезпечення прав людини та утвердження принципу верховенства права. Водночас правовий нігілізм, як явище, має деструктивний вплив на ці цінності, підриваючи їх значущість та ефективність у суспільному житті [2, с. 45].

Необхідно підкреслити, що наслідки правового нігілізму є багатограними. Вони включають зниження довіри громадян до державних інститутів, поширення корупції, зростання рівня злочинності та дестабілізацію суспільного порядку. В умовах правового нігілізму суспільство втрачає здатність ефективно регулювати суспільні відносини, що підриває основи демократії та верховенства права.

Етика є невід'ємною складовою правозастосовної діяльності. Вона визначає моральні принципи, які повинні лежати в основі професійної поведінки юристів, суддів, прокурорів та інших суб'єктів правозастосування. Етичні засади сприяють формуванню довіри до правової системи та забезпечують її легітимність в очах громадян.

У цьому контексті доречно звернути увагу на ключові принципи, що лежать в основі запобігання правовому нігілізму.

Передусім, це *принцип справедливості*. Справедливість є ключовою категорією права, яка визначає його моральну цінність. У процесі правозастосування важливо уникати упередженості, забезпечувати рівність усіх перед законом і приймати рішення, які відповідають принципам соціальної справедливості.

Вагомі місце займає *принцип доброчесності*. Правозастосовна діяльність повинна ґрунтуватися на чесності, відкритості та відповідальності. Доброчесність суб'єктів правозастосування є основою довіри громадян до судової системи.

Не менш значущим є *принцип гуманізму*. Усі дії в рамках правозастосування мають враховувати людську гідність і права людини. Гуманізм допомагає уникати жорстокості, дискримінації та інших проявів несправедливості.

Вочевидь, не можна не звернути увагу на *принцип професійної компетентності*. Варто вказати, що сьогодні високий рівень професійної підготовки та знань є запорукою ефективного запобігання правовому нігілізму. Юристи повинні постійно вдосконалювати свої навички та дотримуватися стандартів професійної етики.

Одним із перспективних підходів до подолання правового нігілізму, як підкреслює П. К. Бородайко, є реалізація програм правового заохочення, спрямованих на розвиток правової культури, підвищення рівня правової свідомості та укріплення довіри до правової системи. Такі програми передбачають застосування стимулюючих механізмів, які мотивують громадян дотримуватися законодавчих норм, активно долучатися до правових процесів і формувати відповідальне ставлення до права. Вони акцентують увагу на важливості правової освіти, популяризації правових знань і залучення громадськості до обговорення та вирішення юридичних питань, що сприяє зміцненню правопорядку в суспільстві [3, с. 185].

У контексті нашого дослідження необхідно підкреслити, що мораль є важливим регулятором поведінки й окремих осіб, і суспільства загалом. Як зазначає В. О. Лозовий, мораль як самостійний соціальний інститут завжди мала вплив на правову систему, водночас зазнаючи зворотного впливу з боку права. Для правових норм важливою є їхня моральна обґрунтованість, адже правова система не може суперечити домінуючим моральним принципам. Проте між нормами моралі та права нерідко виникають

конфлікти, які вимагають вирішення для забезпечення вдосконалення законодавства. Основними причинами таких суперечностей є недосконалість окремих правових норм, їх невідповідність соціальним потребам, випереджувальний розвиток моралі, яка висуває вищі вимоги до поведінки людини, а також відмінності у природі правових приписів і моральних норм. Норми права утворюють єдину систему за своєю сутністю та соціальним призначенням, тоді як у суспільстві може співіснувати кілька моральних систем, зокрема етнічних, релігійних, професійних чи таких, що походять із минулих соціальних укладів. Мораль є більш динамічною та адаптивною, тоді як право, через свою формальну визначеність, виступає стабільнішою системою і за певних умов може бути консервативним: навіть застаріла правова норма залишається обов'язковою до виконання, доки законодавець її не скасує [4, с. 8-9].

У процесі запобігання правовому нігілізму мораль виконує декілька ключових функцій. Насамперед, – це формування правосвідомості. Мораль сприяє розвитку у громадян відповідального ставлення до права як до цінності. Через освітні програми, виховання та популяризацію правових знань можна підвищити рівень правової культури населення. Важливою також є підтримка суспільного порядку. Мораль допомагає зміцнювати соціальні зв'язки та забезпечувати стабільність у суспільстві. Вона виступає додатковим механізмом регулювання поведінки, який доповнює юридичні норми.

В решті-решт, варто акцентувати увагу на функції запобігання девіантній поведінці. Моральні принципи сприяють формуванню внутрішніх стримуючих механізмів, які зменшують ризик порушень закону.

В. Ю. Горєлова акцентує увагу на важливості морально-етичних засад як ключового чинника у протидії правовому нігілізму серед військовослужбовців, особливо в умовах реформування. Дослідниця підкреслює, що руйнування військової етики є складним процесом, який не обмежується окремими порушеннями, а має кумулятивний характер. Накопичення незначних відхилень у поведінці поступово трансформує моральну основу військового колективу, змінюючи його норми і цінності. Ці зміни, що спершу здаються незначними, з часом набувають системного характеру, формуючи нові стандарти поведінки, які можуть суперечити встановленим морально-етичним принципам. Втрата внутрішнього стримувального механізму, такого як совість, призводить до того, що порушення правил стають буденними, а моральне відчуття перестає реагувати на такі дії через їхню уявну малозначущість. Таким чином, деформація моральної структури військового колективу створює умови для поширення правового нігілізму, що є серйозним викликом у контексті сучасних реформ [5, с. 130].

Варто зазначити, що одним із найефективніших способів боротьби з правовим нігілізмом є розвиток правової освіти та виховання. У цьому контексті важливо забезпечити:

- інтеграцію етичних і моральних цінностей у навчальні програми. Освіта повинна не лише надавати знання про право, але й формувати у студентів почуття відповідальності за дотримання його норм;
- підготовку кваліфікованих викладачів. Педагоги повинні бути не лише професіоналами у своїй галузі, але й моральними авторитетами для студентів;
- популяризацію правових знань серед населення. Проведення інформаційних кампаній, семінарів і тренінгів сприяє підвищенню обізнаності громадян про їхні права та обов'язки.

На думку К. Бортняк та Н. Добрянської, подолання правового нігілізму можливе через впровадження комплексних заходів на різних рівнях. На нормативно-правовому рівні необхідно здійснити кодифікацію та систематизацію законодавства, усунути колізії та прогалини, що сприяють правовому нігілізму, запровадити принцип правової

визначеності, забезпечуючи передбачуваність норм, чіткість формулювань і стабільність правового регулювання, а також гармонізувати національне законодавство з міжнародними стандартами, такими як Європейська конвенція з прав людини та практика ЄСПЛ. На правозастосовному рівні важливим є посилення інституційної спроможності судової влади, забезпечення її незалежності, ефективності та прозорості, уніфікація судової практики через формування стабільної правової доктрини за допомогою зразкових і типових справ, а також підвищення рівня професійної етики державних службовців і правників для протидії правовому свавіллю. Соціально-правовий рівень передбачає системне формування правової культури з дитячого віку через правову освіту та просвіту, включення до навчальних програм дисциплін із прав людини, верховенства права та громадянських свобод, розвиток правової соціалізації молоді шляхом практичного засвоєння механізмів правового захисту, а також зміцнення довіри до державних інститутів через впровадження принципів «good governance», таких як підзвітність, прозорість та інклюзивність. На кримінологічному та превентивному рівні необхідно запроваджувати програми ресоціалізації правопорушників, підтримувати альтернативні способи вирішення спорів, а також дерегулювати надмірно ускладнені процедури, зменшуючи бюрократичні бар'єри. Філософсько-правовий та культурний рівень вимагає формування правового ідеалу як суспільної цінності, позиціонування права не лише як засобу примусу, але й як гаранта свободи та справедливості, а також розвитку громадянського суспільства через інституалізацію правозахисних рухів, які можуть виступати проти вагою державному правовому нігілізму [6, с. 69].

Отже, запобігання правовому нігілізму є багатогранним завданням, яке потребує комплексного підходу. Етичні та моральні аспекти відіграють у цьому процесі ключову роль, оскільки вони формують основу для довіри до права та його сприйняття як важливого соціального інституту.

Зміцнення етичних стандартів у правозастосовній практиці, розвиток правосвідомості громадян і підвищення рівня правової культури є необхідними умовами для подолання цього негативного явища. Лише за умови гармонійного поєднання права, моралі та етики можна забезпечити ефективне функціонування правової системи та побудову справедливого суспільства.

Висновки

Підсумовуючи викладене вище варто зазначити, що у сучасних умовах розвитку правової держави та суспільства питання запобігання правовому нігілізму набуває особливої актуальності. Правовий нігілізм, як явище, що підриває основи правопорядку, впливає на ефективність правозастосовної діяльності та формування правової культури громадян. Дослідження етичних та моральних аспектів боротьби з цим негативним феноменом дозволяє констатувати таке.

По-перше, однією з ключових передумов подолання правового нігілізму є формування високого рівня правосвідомості та правової культури серед усіх суб'єктів суспільних відносин. Етичні норми, які базуються на принципах справедливості, відповідальності та поваги до права, повинні стати фундаментом для виховання громадянського суспільства. Держава, у свою чергу, має забезпечити належний рівень правової освіти, що сприятиме підвищенню довіри до правових інститутів.

По-друге, особливу увагу слід приділити етичній поведінці суб'єктів правозастосовної діяльності. Судді, прокурори, адвокати та інші представники правничих професій повинні дотримуватися високих стандартів професійної етики. Недопущення корупції, неупередженість, об'єктивність і сумлінність у виконанні своїх обов'язків є основними чинниками, що сприяють зміцненню авторитету правосуддя.

По-третє, важливим аспектом є забезпечення прозорості та відкритості

діяльності органів державної влади, зокрема судової системи. Відсутність довіри до державних інституцій часто стає причиною правового нігілізму серед громадян. Запровадження механізмів громадського контролю за діяльністю органів влади, а також активна комунікація між державою та суспільством сприятимуть зменшенню рівня правового скептицизму.

По-четверте, боротьба з правовим нігілізмом неможлива без усунення соціальних та економічних передумов його виникнення. Несправедливий розподіл ресурсів, відсутність рівних можливостей для реалізації прав і свобод громадян створюють ґрунт для недовіри до права як регулятора суспільних відносин. Держава повинна забезпечити соціальну справедливість та рівність перед законом.

На завершення варто зазначити, що боротьба з правовим нігілізмом потребує комплексного підходу, який включає етичні, моральні, соціальні та правові аспекти. Лише за умови взаємодії всіх суб'єктів суспільства можливо досягти високого рівня правопорядку та утвердити верховенство права як основоположний принцип демократичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петков С. В., Пащенко П. М. Правовий нігілізм як головний чинник гальмування демократичних перетворень в усіх сферах суспільного життя. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 44–47.
2. Повалена М. В., Здреник І. В., Мельник Н. В. Існування правового нігілізму як фактору порушення основоположних прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 44–47.
3. Бородайко П. К. Протидія правовому нігілізму через програми (проекти) правового заохочення: успішний досвід України. *Право та державне управління*. 2024. № 3. С. 184–189.
4. Лозовой В. О. Мораль і право як регулятори діяльності й поведінки соціальних суб'єктів. *Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному українському суспільстві* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 30 трав. 2019 р.); Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2019. С. 7–9.
5. Горєлова В. Ю. Морально-етичні засади як фундамент протидії правовому нігілізму військовослужбовців в умовах реформ. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. № 12 (22). С. 126–136.
6. Бортняк К., Добрянська Н. Правовий нігілізм як загроза верховенству права: причини та можливі наслідки. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 5. Ч. 1. С. 65–70.